

ГАЛИЦЬКІ ОСЕРЕДКИ У РАДЯНСЬКІЙ РОСІЇ (1920 рік)*

У добу війн і революцій 1914 — 1921 рр. на територію Росії потрапило сотні тисяч вихідців із західних земель України, насамперед військовополонених, інтернованих і біженців, більшість з яких прагнула якнайшвидше повернутися до рідних домівок. Утім, нова більшовицька влада Росії та України намагалася залучити недавніх громадян Австро-Угорщини і Західно-Української Народної Республіки до соціалістичного будівництва, а також експорту більшовицької революції за Збруч, Центральну і Західну Європу, куди також емігрувало чимало співвітчизників.

Безпосередньо у сферу геостратегічних інтересів більшовицької Росії Галичина потрапила навесні 1919 р., коли Ленін наказав Червоній армії пробитися через Прикарпаття до радянської Угорщини. З початку 1920 р. Галичина знову опинилася у центрі уваги: назрівав збройний конфлікт з Польщею. Відтак запропоновано план використання близько 50 тисяч галичан — колишніх військовополонених і біженців, розпорошених по всій Росії. З цією метою 26 лютого у Москві створено Галицьке бюро при ЦК РКП(б), яке розмістилося у двох кімнатах третього поверху 4-го Будинку Рад (вул. Мохова, 7), неподалік Кремля. Постанова ЦК РКП(б), яка підготовлена секретарями М. Крестинським та Є. Преображенським, визначила його головні завдання: облікувати всіх галичан, організувати серед них політичну роботу, видавничу діяльність, залучати їх у ряди компартії¹. Сталося так, що під керівництвом голови Галбюро наддніпрянця Івана Краснокутського підібрався колектив енергійних працівників: кооперативний і просвітянський діяч з Тернопільщини Олександр Гарасевич, старшини Галицької армії Яків Баландюк, Іван Запарнюк, до яких приєдналися згодом Олександр Пушкар з дружиною Єлизаветою, Осип Букшований, Тарас Франко, Ніна Кухарчук².

Відзначимо, що уродженець Харківщини Іван Краснокутський (Левченко), член РКП(б) з 1919 р., був включений до ЦК Компартії

* Вказана тема буде детальніше розглянута у книзі Миколи Литвина і Кіма Науменка «1920. Західні землі», яка готується до друку.

¹ Российский государственный архив социально-политической истории (далі — РГАСПИ). — Ф. 1. — Оп. 61. — Д. 1. — Л. 37.

² Великий Жовтень і громадянська війна на Україні. — Київ, 1987. — С. 129.

Східної Галичини і призначений головою Галбюро особисто Леніним, під час зустрічі в Кремлі, напевно, з метою мати там «свою» людину. До речі, таким же чином, до Галбюро потрапила 20-літня Ніна Кухарчук. Уродженка с. Василівка з підросійської Холмщини отримала добру освіту в Любліні та Холмі, в роки війни евакуювалася з батьками в Одесу, де стала членом РКП(б). Згодом вона очолила жіночу секцію КПСГ й скерована до Москви на навчання в Свердловський комуністичний університет. Влітку 1920 р. була залучена до праці в Галбюро. Вже після закінчення навчання отримала призначення на партійну роботу в Донбас, де 1924 р. стала дружиною Микити Хрущова. Осип Букшований — старшина Легіону УСС з 1914 р., брав активну участь в боях на російському фронті, 1915 р. потрапив у полон, втік з Туркестану до Персії, згодом до Туреччини, де очолив великий курдський загін у боях з росіянами. З 1918 р. як командир Легіону, потім бригади УСС воював на московському фронті. У травні 1920 р. О. Букшований потрапив у більшовицький концтабір Кожухів під Москвою. Звідти разом з Тарасом Франком (сином Каменяра) був звільнений працівниками Галбюро¹.

Як свідчать архівні документи, Галбюро розгорнуло активну діяльність, насамперед, виявивши і встановивши зв'язок з численними галицькими згромадженнями. Згідно з донесеннями до Реввійськради республіки, яку очолював Л. Троцький, навесні того року близько 15 тис. західних українців знаходилися у Сибіру, з них 10 тис. — у складі Чехословацького корпусу вивезено через Владивосток у Європу, де вони затрималися на території Далекосхідної республіки й хотіли повернутися на батьківщину через Україну. Решта перебували в районі Новониколаєвська (тепер Новосибірськ), Барнаула і Омська, де створено Галицьке крайове бюро та українську секцію при губвиконкомі (64 особи). Три тисячі галичан перебували у Туркестані².

На оголошення Галбюро в російських газетах відгукнулися сотні галичан, які просили допомогти їм повернутися додому. Зокрема, 32 колишніх військовополонених з Ташкента, 17 — з Кургана, А. Гевко — з Кушки, М. Костів — з Новоросійська, О. Гільман — з Мінусінська, П. Парфенюк — з Пермі³. Але на першому етапі своєї діяльності, внаслідок спротиву місцевих органів влади, надати ефективну допомогу співвітчизникам Галбюро не змогло. Становище кардинально змінилося з початком радянсько-польської війни навесні 1920 р. і так званою «зрадою» червоних галицьких стрільців.

Як відомо, під загрозою неминучої загибелі Українська Галицька Армія в лютому 1920 р. перейшла з Добрармії на бік червоних (44, 45

¹ Литвин М., Науменко К. Військова слава Галичини. — Львів, 2002. — С. 7–19.

² РГАСПИ. — Ф. 17. — Оп. 61. — Д. 62. — Л. 178–179.

³ Там же. — Оп. 5. — Л. 34–37.

і 58-ї стрілецьких дивізій XII армії) і, після реорганізації в три стрілецьких бригади (26 тис. стрільців і старшин, з них 18 тис. бойового складу), була перекинута на польський фронт¹. Однак, напередодні наступу військ Пілсудського 2-а бригада Ю. Головінського (4 тис. бійців) та 3-я О. Станіміра (3,5 тис.) 23 квітня залишили позиції й зробили невдалу спробу приєднатися до Армії УНР. Галичани були зденеровані скасуванням в Червоній Українській Галицькій Армії старшинських звань і відзнак (тризуб замінила червона зірка), заборонено співу гімну «Ще не вмерла Україна», ліквідацію посад капеланів. Все це стало приводом для командування Червоної армії звинуватити галицьких стрільців у катастрофічній поразці й захопленні Києва поляками. Вибух обурення «зрадою» галицьких бригад заповнив військові донесення і радянську пресу².

Уже в червні на польському фронті сталися кардинальні зміни: Червона армія, оговтавшись після невдачі, посилена 1-ю Кінною армією Будьонного (39 тис. вояків, 30 тис. коней), перейшла у наступ і невдовзі вступила в Галичину, недавню територію ЗУНР³. За відпрацьованою схемою Москва готувала радянізацію краю шляхом проголошення Галицької Соціалістичної Радянської Республіки і сформування маріонеткового уряду — Галревкому⁴. Відтак виникла нагальна потреба залучити місцеві кадри в органи нової влади та військові частини. Ці завдання й були поставлені перед Галбюро і створеним у Харкові Галоркомом КР(б)У як першочергові⁵.

Зрештою, архівні документи свідчать: вдало використовуючи ситуацію, працівники Галбюро вважали своїм головним обов'язком визволення співвітчизників із більшовицьких концтаборів і тюрем. Усвідомлюючи складність проблеми, галичани лівих поглядів зуміли заручитися

¹ Литвин М., Науменко К. Історія ЗУНР. — Львів, 1995. — С. 286–288.

² Государственный архив Российской Федерации. — Ф. 130. — Оп. 4. — Д. 395. — Л. 180; Центральный державный архив вищих органів влади і управління України (далі — ЦДАВОВ). — Ф. 2. — Оп. 1. — Спр. 663. — Арк. 10; *Порайко В.* Епізод из истории галицкой армии // Наша кузница. — 1992. — № 2. — С. 106–109; *Ткалун.* Измена галармии // Летопись революции. — 1924. — № 3. — С. 71–76; *Струханчук Я.* Серед орієнтацій (Із спогадів про розклад галицької армії 1919–1920 рр.) // Західна Україна. — 1927. — № 1. — С. 266–302; *Сірко І.М., Лапшин В.Ю.* Червоні Галичани в боротьбі за владу Рад // Укр. іст. журн. — 1967. — № 12. — С. 32–34.

³ *Smoliński A.* Zarys dziejow 1 Armii Konnej (1919–1923). — Grajewo, 2003. — S. 45–50; Польша та Україна в боротьбі за незалежність 1918–1920 / Під ред. Т. Кшонетка. — Варшава, 2010. — С. 223–313; *Ткачук П.* Сухопутні війська України доби революції 1917–1921 рр. — Львів, 2009. — С. 210.

⁴ Збірник декларацій, декретів і розпоряджень Галицького Револуційного Комітету. — Тернопіль, 1920. — Зош. 1. — С. 9–10; Під прапором жовтня. — Львів, 1957. — С. 339–342; 367–368; Україна: хроніка подій ХХ століття. Довідкове видання. Рік 1920 / Гол. ред. В. Смолій. — Київ, 2005. — С. 210–211, 230–231.

⁵ Литвин М. Нове про діяльність Галоркому КП(б)У // Укр. іст. журн. — 1990. — № 2. — С. 126–130.

підтримкою зацікавлених керівників Компартії України. Тричі — 11, 26 травня і 8 червня Політбюро за участю Г. Петровського, С. Косіора, В. Затонського розглядало галицькі пропозиції й прийняло постанови про доцільність формування галицьких військових частин та підготовки кадрів для праці в Галичині. Воно просило Реввійськграду республіки зосередити всіх галичан у одному з пунктів РСФРР і, що було актуальним і важливим, — «галичан, які приходять до нас або знаходяться в тилу, не вважати ворогами радянської влади»¹. Відзначимо, що Л. Троцький, головнокомандувач С. Каменев та Польовий штаб на чолі з П. Лебедевим прийняли пропозиції без заперечень і визначили місцем зосередження галичан столицю Татарії Казань.

Відтак ешелони арештованих в Україні галичан поділилися на два потоки: старшин під конвоєм чекістів направляли в Москву до концтаборів, а решту — в Казань, де у серпні 1919 р. створено Запасну армію республіки. Перші сотні галицьких вояків прибули сюди 21 травня і розмістилися навколо міста². Водночас під керівництвом своїх командирів і політпрацівників проходили політпідготовку в партійних школах. Зауважимо, що ВЧК «поділилося» старшинами з військовим відомством: серед 1600 галичан командні посади тут займали відомі учасники українсько-польської війни за незалежність ЗУНР: М. Дацків, В. Стафіняк, Я. Струхманчук, Ф. Кондрацький, С. Индишевський, Л. Рубінгер, О. Нагуляк, О. Стеця. Політичну роботу, здебільшого культурно-освітнього характеру, провадили М. Заячківський і Н. Хомин, згодом діячі ЦК КПЗУ історик М. Яворський, письменник М. Козоріс, І. Ткачук та ін. (Майже всі знищені в часи сталінського терору). З галичан сформували вісім стрілецьких сотень, які готувалися на польський фронт. Ця обставина була головним аргументом для Галбюро у заходах щодо визволення співвітчизників з лабет ВЧК.

Особливо пильної уваги потребував табір Кожухів (тепер житловий масив московського автозаводу ЗІА), через який пройшло щонайменше 600 галичан. Вже 25 травня І. Краснокутський звернувся з листом до Ф. Дзержинського, в якому наголошував: 315 старшин запроторено до Кожухова абсолютно безпідставно. Зважаючи на те, що йшла війна з Польщею, голова Галбюро підкреслював — усі арештовані старшини — активні учасники українсько-польської війни 1918–1919 рр., мають багатий фронтовий досвід і тому їх слід скерувати до Казані, де формуються галицькі частини для польського фронту. 29 травня начальник Особового відділу ВЧК отримав лист від О. Гарасевича, який звернув увагу на те, що в Кожухові знаходяться вояки Червоної Української Галицької Армії, які прагнуть продовжувати боротьбу з поляками за звільнення рідного краю. «Усі 267 чол. абсолютно невинні, — емоційно

¹ РГАСПИ. — Ф. 17. — Оп. 61. — Д. 143; оп. 12. — Д. 681. — Л. 20; д. 680. — Л. 62.

² Там же. — Д. 1. — Л. 26–28.

писав він. — Особисто мені знайомі як колишні шкільні товариші або як громадські діячі і борці, що захищали від самого початку українсько-польської війни, тобто з 1 листопада 1918 р. нашу нещасну батьківщину — Східну Галичину від польської буржуазії. 1400 січових стрільців вже скеровані з Києва до Казані. Звертаємося з гарячим проханням щодо якнайскорішого розслідування справ 267 галичан, які знаходяться під суворим контролем у важких умовах»¹.

9 червня до Особового відділу ВЧК звернувся І. Краснокутський, наголосивши, що в Кожухові з 6 травня утримують галичан без слідства, хоча їх непричетність до контрреволюційної діяльності з'ясована: «Але всі клопотання Галбюро і представника Галоркому т. Конара щодо їх звільнення залишилися без уваги». До листа докладено чотири списки кожухівців з проханням скерувати їх до Казані і на Південно-Західний фронт². Тоді ж Галбюро повідомило Л. Троцького, що облікувало 20 тис. галичан, з яких 7 тис. можна використати на польському фронті. Пропонувалося лише віддати відповідні розпорядження³.

Нарешті у двобої з відомством Дзержинського прийшли перші успіхи: у червні з Кожухова звільнено майже 250 галичан, 142 відправлено до Казані, 60 — в Трудову армію, півсотні вояків автобронедивізіону — розконвойовано й переселено в бараки московського автозаводу АМО для праці в його цехах, троє підлітків зараховано в московську скаутську школу⁴. З великими труднощами вдалося вирвати з Кожухова Осипа Букшованого і Тараса Франка. Для цього Галбюро видало ВЧК колективну запоруку: «Галбюро при ЦК РКП(б) ручається, у випадку звільнення з тюрми, вони ніколи не братимуть участі в якихось контрреволюційних діях проти радянської влади в Росії, Україні, Галичині й за кордоном»⁵. (Невдовзі Т. Франко виїхав на Україну О. Букшований скерований на працю до «Всеобучу», водночас він навчався на курсах дипломатичних працівників, згодом — спрямований на підпільну роботу в КПЗУ, а після повернення 1932 р. в УРСР був арештований і розстріляний на Соловках 1937 р.).

16 червня ВЧК завдала галичанам важкого удару. Того дня з Кожухова до Архангельської губчека, тобто на Соловки, вивезено 150 найвідоміших старшин. Серед них — колишнього начальника штабу УГА отамана С. Горука, сотників Л. Кекіша, Ю. Кантиміра, Ю. Кордіяка, О. Колодницького, К. Купчанка, Є. Мироновича, В. Мительського та ветерана Легіону УСС і УГА, уродженця с. Хишевичі, тепер Городоцького району, Івана Цяпку-Скоропада. Наступного дня відправлено

¹ Там же. — Д. 9. — Л. 7.

² Там же. — Д. 1. — Л. 26.

³ Там же. — Л. 8.

⁴ Там же. — Л. 12.

⁵ Там же. — Д. 8. — Л. 12.

ще десять старшин на чолі з начальником ветеринарної служби військового міністерства ЗУНР О. Бородісвичем. Усіх вивезених невдовзі знищили чекісти. Про акцію ВЧК Галбюро негайно повідомило Харків та в Галревком у Тернополі на чолі з В. Затонським. У телеграмах І. Краснокутський повідомляв, що тисячі галичан продовжують перебувати у концтаборах, тюрмах і Трудовій армії Росії, хоча прагнуть виїхати на фронт¹. Дійсно, серед архівних документів знайдено велику кількість заяв з подібними проханнями, зокрема О. Бородісвича, К. Мойсейовича, В. Адамчука, С. Миськіва, М. Левандовського, М. Василика, І. Катрича, П. Плюндрака та багатьох ін.² Галбюро підкреслювало, що серед бажаних чимало членів РКП(б), інтелігенції, досвідчених військовиків, які могли б взяти участь у державному та військовому будівництві в Галицькій Соціалістичній Радянській Республіці. На цей переконливий аргумент В. Затонський відреагував телеграмою на адресу Леніна, Троцького, Дзержинського: «Арештовані у Києві 200 колишніх офіцерів-галичан вислано до Кожухова, а звідти — в Архангельськ і Ярославль. Зараз у звільненій Галичині формуються галицькі частини, але вкрай не вистачає командирів. Галревком просить скерувати в його розпорядження усіх галичан з Архангельська і Ярославля». Водночас Затонський залучив до цієї справи наркома і члена Реввійськради фронту Сталіна. Секретар Галревкому І. Немоловський повідомляв: «Сталін поїхав до Москви і забрав нашу доповідну записку з собою, щоб остаточно все вирішити»³.

Галревкому вдалося заагітувати й члена Реввійськради І Кінної армії К. Ворошилова, який 2 липня телеграфував до Москви: «Армія вступила у межі Галичини. Опинилася у надзвичайно важких умовах: бракує галицьких і польських працівників, немає з кого творити ревкоми... Просимо терміново скерувати солідну групу галицько-польських працівників»⁴. У телеграмі до Краснокутського від 14 липня Галревком з оптимізмом повідомляв: «Реввійськрада фронту впевнена, що за два тижні Червона армія повинна бути у Львові». Тому вимагав робити все можливе, щоб якнайшвидше звільнити галицьких вояків з Архангельська, Ярославля й інших таборів і тюрем й висилати їх до Галичини⁵. До речі, у ці липневі дні галицьку політику радянських урядів Росії і України підтримала Закордонна делегація партії Українських соціалістів-революціонерів (М. Грушевський, О. Жуковський), яка виступала за «визволення від польської окупації Західної України (Галичини,

¹ Там же. — Д. 1. — Л. 1.

² Там же. — Д. 5. — Л. 30–32; д. 9. — Л. 12; д. 10. — Л. 65.

³ Там же. — Д. 1. — Л. 50–52.

⁴ Там же. — Д. 4. — Л. 26.

⁵ Там же. — Д. 1. — Л. 28.

Холмщини, Західної Волині)»¹. Дещо іншої думки був еміграційний уряд Є. Петрушевича (Відень), який 15 липня 1920 р. звернувся до президента Найвищої Ради Паризької мирної конференції М. Мільєрана визнати незалежність Східної Галичини (ЗУНР), яка мала відігравати у Європі роль «Швейцарії Сходу»².

Отже, вже в ході походу за Збруч Галбюро заініціювало розпорядження Реввійськради республіки від 11 липня 1920 р. для установ і органів радянської влади — всіх галичан вислати до Казані. Посилаючись на цей документ, галицькі діячі розсилали телеграми по всій Росії, до керівництва і структур Трудової армії, Головного управління примусових робіт³. Нарешті, за ініціативою Краснокутського, Польовий штаб у порозумінні з Луб'янкою наказав звільнити і вислати у Казань решту козаків, за винятком 24 осіб, у тому числі й генерала О. Микитку. Так було врятовано ще близько 150 людей, здебільшого старшин, серед них сотника К. Мойсейовича, автора спогадів про перебування у Кожухові, поручника І. Максимчука⁴.

На початку серпня звільнено з московських концтаборів і скеровано в Трудову армію ще 135 галичан. Але щодо повернення засланих до Архангельська і Ярославля, які перебували відповідно у Соловецькому концтаборі та тюрмі, ВЧК виявила впертий опір. Кілька разів у серпні Галбюро і Галревком зверталися до Леніна, Троцького і Дзержинського, окремо до заступника голови РВР Є. Склянського, начальника Польового штабу П. Лебедева з відповідними проханнями. І. Гарасевич навіть побував на прийомі у Л. Троцького. Та усі зусилля виявилися марними⁵.

Більше того, саме у ті дні вивезли з Кожухова і розстріляли в підвалах Луб'янки командувача Галицької армії генерала Осипа Микитку⁶. Зрештою, його долю більшовики вирішили ще навесні. В Російському державному військовому архіві вдалося виявити унікальні документи, які пролили світло на цю трагічну подію. На запит Ревтрибуналу Південно-Західного фронту щодо утримуваних у одеській тюрмі галицьких генералів О. Микитки та Г. Ціріца, комісар Політвідділу 12-ї Рейхарт відповідав: «Реввійськрада з'ясувала питання щодо генерала Микитки і повідомляє, що він ні в якому разі не може бути призначеним на командні посади. Микитка достатньо скомпромето-

¹ Українська політична еміграція 1919–1945: Документи і матеріали / Упоряд. В. Лозицький та ін. — Київ, 2008. — С. 76–79; Піскун В. Політичний вибір української еміграції (20-і роки ХХ століття). — Київ; Нью-Йорк, 2006. — С. 344–346.

² Павлюк О. Боротьба України за незалежність і політика США (1917–1923). — Київ, 1996. — С. 98–99.

³ РГАСПИ. — Ф. 17. — Оп. 61. — Д. 5. — Л. 15.

⁴ Там же. — Л. 3.

⁵ Там же. — Д. 1. — Л. 22.

⁶ Литвин М., Науменко К. Збройні сили України першої половини ХХ ст. Генерали і адмірالی. — Львів; Харків, 2007. — С. 137.

ваний, що відомо також галицьким стрільцям. Взагалі Микитку ні в якому разі не можна відпускати, а слід відправити в Москву до Всеросійського Головного штабу». У доданій телеграмі член Реввійськради Південно-Західною фронту Я. Берзін писав: «Терміново. Особливому відділу. Микитку і другого (генерала УГА Г. Ціріца — *авт.*) відправте під надійним конвоєм до Москви. Люди ненадійні, використати на нашій службі не можна. Затонський запропонував їх стратити. Телеграму докласти до справи. 25 березня 1920 р. Берзін»¹. Цього виявилось достатньо для вирішення долі генерала О. Микитки. Г. Ціріц помер раніше у московській тюремній лікарні. Цікаво, що інші генерали УГА В. Курманович, А. Кравс і М. Тарнавський при переході армії до червоних не були арештовані. Зрештою, В. Курмановича НКВС все ж дістало у Відні 1945 р. й запроторило до одеської тюрми, де він і загинув². Подальша діяльність Галбюро зосереджувалася на поверненні галичан з Поволжя в Україну.

Можна уявити здивування мешканців древньої татарської столиці Казані та навколишніх селищ, коли на їхніх вулицях улітку 1920 р. з'явилися чужинці у незнайомій військовій формі з невідомою у цих краях українською мовою та голосними піснями. Хоча червоноармійців різних національностей, від росіян до китаїців, побувало тут чимало. Адже саме у Казані 7 серпня 1919 р. наказом голови Реввійськради республіки Троцького створено унікальний у світовій практиці єдиний центр підготовки резерву для Червоної армії — так звану Запасну армію республіки під командуванням Б. Гольберга³. В її восьми полках, розкиданих у районі Казані, проходили початковий вишкіл юнаки для кількомільйонної армії більшовицької Росії, яка з 1918 р. вела безперервні війни, щоб врятувати радянську владу та знову зібрати під Москву народи колишньої Російської імперії, що утворили власні незалежні держави, зокрема України, Грузії, Вірменії та ін. Проте навесні 1920 р. військовий вишкіл майже припинився: за ініціативою Леніна Політбюро ЦК РКП(б) прийняло постанову, згідно з якою до відродження розвалених промисловості і транспорту залучалася дешева робоча сила — армія тилових формацій. Запасна армія перетворилася у формування Трудової або структуру Центрального управління примусових робіт. Тож часто поповнення тримало в руках гвинтівку лише перед відбуттям на фронт.

Отже, внаслідок трагічних квітневих подій на польському фронті, вже у травні до Казані почали прибувати ешелони з Києва, Харкова, Одеси та інших міст України, в яких під конвоєм привозили галицьких

¹ Российский государственный военный архив (далі — РГВА). — Ф. 102. — Оп. 1. — Д. 6. — Л. 270–271.

² Литвин М., Науменко К. Військова еліта Галичини. — Львів, 2004. — С. 153–165.

³ РГВА. — Ф. 212. — Оп. 1. — Д. 1. — Л. 1.

стрільців і старшин. Першим був Запасний кіш УГА з Києва — близько 1200 старшин і стрільців. З них сформували шість робочих сотень, що під командуванням своїх старшин вже 27 травня приступили до праці на об'єктах Московсько-Казанської залізниці в районі татарської столиці. 22 червня до них приєдналося ще дві сотні, яких привезли з України, згодом — звільнені з Кожухова та інших концтаборів Росії¹.

1-ша галицька сотня під командуванням недавнього курінного отамана 10-ї Янівської бригади УГА Франца Кондрацького (207 осіб) працювала на станції Грива Борковська, де ремонтувала залізничні колії, 2-га на чолі з уродженцем Тернопільщини, випускником Краківської академії мистецтв сотником Яковом Струхманчуком (158 стрільців) відвантажувала дрова на ст. Шумерля. 3-тя (150 осіб) працювала на складах залізничних шпал ст. Юдіно. Нею командував недавній командант Жидівського куреня УГА сотник Лев Рубінгер. 4-та сотня четаря Михайла Балицького (155 осіб) відвантажувала деревину та утворювала варту ст. Шихрани. Найчисленніша (475 осіб) 5-та сотня поручника Василя Чайківського працювала на ст. Кирії, де несла варту на складах. 6-та сотня поручника Павла Ковальчука відвантажувала пісок на ст. Сергач. Галицькі вояки (375 осіб), що прибули з Одеси 22 червня, склали 7-му сотню Володимира Стафіняка (144 особи), надіслану на ст. Юдіно, і 8-му (231), дислоковану в Гриві Борковській².

Робочий день тривав зазвичай 8–12 годин. Увечері проводилося навчання: діяли школи малописьменних, політкурси, партійні школи. Москва не залишала галичан без уваги, вимагала посилити серед них партійно-політичну роботу, ідеологічну обробку. «Згідно з наказами Політуправління Реввійськради республіки (начальник І. Смілга) особливо увагу звертати на політичне виховання галицьких частин, — зазначав у розпорядженні по Запасній армії заступник начальника її політуправління Альтерман. — Відтак командному і політичному складу армії слід посилити політичну роботу серед українців»³. Для виконання цих наказів у кожній сотні впроваджено посади політкомісарів, для чого новостворене Галбюро при політвідділі армії підбрало старшин, здебільшого із галицької інтелігенції, які під час масового прийому в партію вояків Червоної Української Галицької Армії стали членами або кандидатами в члени РКП(б). Серед них були колишній член Соціал-демократичної партії Галичини сотник Онуфрій Нагуляк, ветеран Легіону УСС, письменник Іван Ткачук, театральний діяч Євген Коханенко, а також колишні військовополонені Василь Сірко і Михайло Наваловський та ін. Їхніми зусиллями у сотнях створено політгуртки (по 20–40 слухачів), школи для неграмотних і малограмотних. Партор-

¹ РГАСПИ. — Ф. 17. — Оп. 61. — Д. 1. — Л. 91.

² Там же. — Л. 92.

³ РГВА. — Ф. 212. — Оп. 3. — Д. 46. — Л. 92–93.

ганізацій не вдалося створити, оскільки в сотнях нараховувалося по двоє – троє комуністів і лише у 5-й сотні — 15. Всього ж на 14 червня серед галичан було 28 членів і 249 кандидатів у члени РКП(б)¹. З лекціями для стрільців з політичної і військово-історичної тематики виступали свої лектори-старшини, випускники Львівського університету журналіст Мирослав Гаврилів та письменник Михайло Козоріс, молодий історик Матвій Яворський, уродженець с. Прибужани на Львівщині, випускник філософського факультету Краківського університету Нестор Хомин та ін. Кожна сотня мала бібліотеку й традиційні аматорські мистецькі гуртки, стрілецькі хори тощо.

Щоправда, побутові умови були несприятливими. Галичани жили здебільшого у залізничних товарних вагонах по 30 осіб, лише сотня Ф. Кондрацького частково у бараках та сотня Л. Рубінгера розмістилася в селищі на приватних квартирах. Не вистачало харчів та одягу, особливо у 1-й сотні. Слід відзначити, що Галбюро при політвідділі Запасної армії піклувалося не лише про морально-політичне виховання галичан. В одному з його листів-звернень до командування армії зазначалося, що під час перевірки побутових умов виявлено безліч недоліків як у організації праці, так і у забезпеченні продуктами і одягом галицьких вояків, зокрема 2-ї сотні на станції Буркар. Щоб виїхати на роботу до своїх ділянок, люди з шостої ранку інколи по декілька годин чекали вагонів. Санітарний стан житла не відповідав елементарним вимогам. Не було окремого вагона для проведення культурно-освітньої роботи. У листі наголошувалося, що адміністрація залізниці не виявляє жодної дбайливості, зневажливо ставиться до заяв галичан щодо поліпшення умов праці та життя. Відтак Галбюро пропонувало відкликати галицьку сотню до Казані².

Коли влітку 1920 р. Червона армія розгорнула на польському фронті загальний наступ в Галичину, Москва прагнула створити на її теренах радянську республіку. Відтак становище галичан у Казані радикально змінилося. 11 липня начальник Польового штабу РВР Республіки П. Лебедев надіслав командарму Запасної армії телеграму з наказом: «Головком Каменев розпорядився прискорити перетворення галицьких робітничих сотень у стройові частини. Організувати військовий вишкіл. Заняття проводити на рідній мові. 200 чоловік відправити до Харкова на командирські курси негайно»³. Водночас до Казані скеровано галичан з усіх кінців Росії. Першими прибули 142 старшин і стрільців із Кожухова. Вже через кілька днів до Харкова виїхало 103 вояків на чолі з В. Стафіняком. Серед галичан поширювався рух за якнайшвидше відправлення на польський фронт, тобто в Галичину. Зокрема, на

¹ РГАСПИ. — Ф. 17. — Оп. 61. — Д. 5. — Л. 22.

² РГВА. — Ф. 212. — Оп. 3. — Д. 46. — Л. 84.

³ РГАСПИ. — Ф. 17. — Оп. 61. — Д. 5. — Л. 2.

загальних зборах 4-ї сотні М. Балицького в Шихранах ухвалено резолюцію, в якій галичани вітали рішення радянської влади створити «самостійну Галицько-Буковинську республіку» й висловили прагнення негайно виїхати на польський фронт¹.

16 липня Галорком з Харкова звернувся до Реввійськради Південно-Західного фронту, яку очолював Сталін, з пропозицією відкликати з Казані 2000 галицьких військовиків, з них 330 осіб командного складу. Він наголошував, що серед них проведено велику і плідну політичну роботу. Було зауважено, що у складі 12 і 14-ї армій Південно-Західного фронту є близько двох тисяч галичан. Галорком нагадував, що згідно з спільною постановою ЦК РКП(б) і ЦК КП(б)У передбачено формування «російсько-української Червоної армії»². Наприкінці липня події розвивалися ще швидше. 27 липня до Казані прийшов наказ С. Каменєва: в тижневий термін сформувані і відправити на польський фронт галицький батальйон. Наступного дня Політуправління Реввійськради республіки розпорядилося терміново надіслати до Харкова всіх галицьких комуністів³. І вже того ж дня у Москву доповіли, що на польський фронт відправлено галицький батальйон під командуванням О. Нагуляка у кількості 1500 вояків. Перед від'їздом проведено мітинг і концерт стрілецького хору. Разом з батальйоном на фронт виїхали стрілецькі хор і драмгурток під керівництвом Лева Смудки. У Казані залишилося 29 галичан-спеціалістів, необхідних для армії⁴.

Зі старшин штабу батальйону виїхали на фронт: Ф. Кондрацький, І. Трач, А. Рожанковський. Батальйонним лікарем призначено недавнього лікаря 1-ї бригади УСС і майбутнього першого секретаря ЦК КПЗУ четаря Мирона Заячківського. Сотнями командували М. Дацків, А. Кушик, С. Яцишин, О. Мазяр, Л. Рубінгер. Невдовзі галичани прибули до Вінниці і влилися до 45-ї стрілецької дивізії, але брати участь у боях на польському фронті їм не вдалося. Зауважимо, що майже всі названі старшини залишилися в радянській Україні й у 1930-х роках потрапили під каток сталінських репресій — загинули в концтаборах більшовицького ГУЛАГу. Із галичан, які прибули на польський фронт з Казані та інших місць, голова Галревкому В. Затонський сформував два стрілецьких батальйони, що склали гарнізон тодішньої столиці Галицької Соціалістичної Радянської Республіки м. Тернополя.

Після поразки Червоної армії в польській кампанії і втрати Галичини Москва ліквідувала «галицькі» структури — Галбюро, Галорком, Галревком. Рішення про ліквідацію московського Галбюро Оргбюро ЦК РКП(б) прийняло 23 листопада 1920 р.⁵ Але у зв'язку з переговорами про

¹ Там же. — Д. 1. — Л. 7.

² Там же. — Л. 39.

³ Там же. — Д. 5. — Л. 19.

⁴ Там же. — Д. 1. — Л. 69.

⁵ РГАСПИ. — Ф. 17. — Оп. 61. — Д. 3. — Л. 24.

створення галицького представництва в Комінтерні, його діяльність продовжено до 20 грудня. Пізніше працівники Галбюро виїхали до Харкова, крім Ніни Кухарчук, яка залишилася в Москві, де стала згодом дружиною М. Хрущова.

Отже, наприкінці 1920 р. у 12-й армії залишилося щонайменше 3,5 тис. галичан. У складі 132-ї бригади 44-ї дивізії І. Дубового перебував 1-й полк колишньої бригади УСС під командуванням Ю. Гоїва. У ньому служили легіону ветерани УСС Петро Шеремета, Степан Мельничук, Микола Стронський, Яків Струханчук, Михайло Баран. 1-й полк 45-ї дивізії Й. Якіра називався Галицьким, бо майже дві тисячі його стрільців були вихідцями з Галичини. У його складі служили Мирон Заячківський, Роман Кузьма, Михайло Козоріс, Іван Цепко, Ростислав Заклинський, Дмитро Шкільник, Остап Стеца, Михайло Сенік, Павло Сампара, Онуфрій Нагуляк. Під час походу Червоної армії на західноукраїнські землі до Галицького полку приєдналися 200 добровольців з Бродівщини. Серед них були Олекса Кожан, Мирон Олексюк, Євген Іллящук, Пилип Гузюк, Павло Миськів, Енцель Ступ. Молоді галичани вже пройшли нелегкі випробування. Так, 22-літній Олекса Кожан побував у австрійському таборі Гмінд, служив в австрійській армії, воював у Альпах, півтора року перебував у полоні в Північній Італії. 26-річний Петро Ковалишин із села Настасів на Тернопільщині юнаком виїхав до Канади, за революційну діяльність був засуджений до п'яти років і депортований у Польщу, а на початку вересня 1920 р. став червоноармійцем. Після війни він закінчив Харківську школу Червоних старшин, отримав звання комдива (генерал-майора), а у серпні 1936 р. був безпідставно заарештований і розстріляний¹.

Узимку 1921 р. Галицький полк дислокувався в Умані. Невдовзі сюди прибули галицький курінь П. Шеремети із 44-ї дивізії і запасний курінь з Вінниці. Всі частини об'єдналися у 1-й Галицький полк, командиром якого призначено М. Яцківа, а комісаром О. Нагуляка. Секретарем Партбюро полку обрано І. Цепка. В редакції дивізійної газети працювали М. Козоріс, М. Ірчан, Р. Заклинський, в політвідділі — О. Кожан, П. Гузюк, куреннями командували П. Шеремета, Ю. Кметик, І. Мазяр. Галицький полк був однією з кращих бойових частин Української робітничо-селянської армії. У березні 1921 р. V Всеукраїнський з'їзд Рад у Харкові нагородив його орденом Червоного Прапора².

Навесні 1921 р. полк отримав назву 402-й Галицький, але вже влітку почалася демобілізація бійців старшого віку. На мітингу в Умані В. Затонський сказав, що стрільці можуть при бажанні повернутися додому. Тоді до Галичини виїхало 800 осіб. У липні 1922 р. на вимогу

¹ Гасай Є., Пиндус Б. Ковалишин Петро Якимович // Тернопільський енциклопедичний словник. — Тернопіль, 2005. — Т. 2. — С. 107 – 108.

² Литвин М., Науменко К. Історія галицького стрілецьтва. — Львів, 1990. — С. 192.

Польщі його розформовано. Залишено лише сотню охорони штабу дивізії в Умані. Напередодні до галичан приїздив голова ЦВК Г. Петровський, голова уряду Х. Раковський. Вони займалися питаннями влаштування стрільців і старшин, ділові і військові якості яких цінувалися дуже високо. Багато з них залишилися в Червоній армії й дослужилися високих посад. Так, колишній селянин із Прошової на Тернопільщині Степан Підлісний закінчив академію, командував полком, загинув під час боїв у Фінляндії. Остап Стеца став генералом Війська польського ПНР, Онуфрій Нагуляк у 1932 р. очолив Харківську школу червоних старшин, а невдовзі був розстріляний. Така ж трагічна доля спіткала Павла Сампару, Богдана Петрицю, Матвія Яворського, Михайла Ящука, Йосипа Зозуляка, Василя та Григорія Коссаків, Петра Соколовського, Юліана Гоїва та інших¹. Загинули й колишні селяни Гал бюро при ЦК РКП(б) І. Краснокутський, О. Букшований, О. Гарасевич (покінчив із життям у харківській в'язниці). А немало недавніх галичан-вояків поповнили лави українських громадсько-політичних і кооперативних структур Західної України.

Насамкінець відзначимо й те, що політика радянзації в Галичині активізувала еміграційний уряд ЗУНР, який ухвалив негайно, у вересні 1920 р. скерувати свою делегацію на чолі з К. Левицьким на мирні переговори у Ризі для вирішення правно-політичного статусу краю. Після ухвали Ризького договору на рідні терени повернулася більшість недавніх військовополонених, інтернованих і біженців з Галичини.

¹ *Литвин М., Науменко К.* Історія ЗУНР. — Львів, 1995. — С. 315; *Рубльов О.* Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних процесах (1914–1939). — Київ, 2004. — С. 29–85, 332–487; *Гасай Є., Пиндус Б., Халуца Н.* Нагуляк Онуфрій Михайлович // Тернопільський енциклопедичний словник. — Тернопіль, 2005. — Т. 2. — С. 590–591.